

GESTICA ICOANEI

VICTOR ANTIPA

Când pictorului îi este hărăzită vocea teologică devine iconar, „zugrav de subțire“, investit cu capacitatea de a-și dona mâna drept vehicul al epifaniei Adevărului Unic.

Încorsetat de formele imperfecte ale propriei existențe, lui îi va fi, totuși, dat să depășească folositorul, plăcutul ori paradoxalul care decurg din ele. Zugravul izbuteste să se elibereze de sub presiunea aporetică a formelor întâmplării, ale unei mișcări gratuite, utile sau eronate. El nu lucrează cu inspirația, evoluând în miezul lumii aparente, maculate de păcat, ci își livrează căutarea, harului, care îi revelează realitatea esențială la modul epifanic.

El nu inventează, ci ascultă și execută poruncile adânci și blânde ale tainelor ultime.

Într-o zonă în care lumea virtuală se comportă precum o perdea ce împiedică accesul omului la sacru, ispitindu-l cu faustice, precare demiurgii, orice contact cu acesta din urmă se stochează în memoria colectivă, însinuându-se, cu pertinentă, drept riguroasă tradiție, rigidă stipulație erminică. Și totuși, disciplina fermă nu împinge actul pictural în evanescențe sterile, în iluzorii reiterării devenite, inevitabil, la un moment dat, neingurgitabile. El are puterea de a fascina perpetuu.

Acestor exigențe li se supune și scenografia iconică, gestică personajelor zugrăvite, fiind circumscrisă unor norme apodictice. Gesticulația anarhică a mundanității este epurată de tensiunile-i centrifuge, prin înscrierea lor în rigorile canonului iconografic. Întâmplătorul se imblânzește, astfel, și, prin aderarea la dogmă, este eliberat de propria-i lipsă de consistență. Gesturile spațiului sacru sunt simple, directe, nechivoce și elocvente, dispunând de abilitatea de a exprima inefabilul, de a-l prelua într-o manieră sensibilă.

De aceea atitudinile sfinților sunt reduse ca număr, frizând acele stereotipii care sublimează profanul, îl purifică, „lămurindu-l“, până ce, acesta, atinge consistența divinului.

Gestul este, pentru sfânt, legătura pe care o poate el instaura între două nivele ontice: acela al stării impure, minore și acela al transcendentiei strălucitoare, excelență quasiintangibilă.

Dar gestul icoanei ortodoxe nu este simpla subiacență a unei coregrafii sacre. Nu este o detaliere expresivă a teofaniilor.

El mijlocește, exprimând miracolul Întrupării. Atrage atenția asupra mântuirii carnalului, prin focalizarea interesului divin pe condiția trecătoare, împlinind-o, epuizân-

du-i, fertil, menirea. De aceea gestul are ceva eschatologic, amintindu-ne, fără odihnă, de sensul adânc al trecerii noastre.

În omenesc, sacrul se mișcă cu disponibilitățile acestuia, se adaptează lui fără a-și minimaliza potențele. Dimpotrivă. Gestul său va fi acela al umanității la un moment dat, o umanitate plenară pe cale de a se atașa definitiv transcendenței.

Este în icoană un hiatus imobil, o captare sincronică a diacroniei neîncetate. Căci icoana surprinde diviul în ipostaza atitudinii omenești, coborât în lumesc, stare ce receptează, ce se umple, se impregnează până la saturație de sacru, astfel încât devenirea sa nu mai este proprie sieși, ci deține acele virtuți care o pot lansa către o tainică, dar revelabilă transcendență. Fortificat în condiția umană până la ultimele consecințe, diviul rămâne, însă, activ, salvând continuu, dezafectând detracantele înclinații ale stării post-edentice.

Întâlnim următoarele gesturi mai mult sau mai puțin, standardizate: **în fletus, în lamentatio, în alocutio, în supplicatio, în intercesio, în veneratio, în benedictio, în submissio, în proskynesis.**

Primul, **în fletus**, cel mai terestru, o variantă, de fapt, a atitudinii în lamentatio, indică durerea pământescă, prin mâna dusă la ochi. Sufărința este, aici, o prezență deosebit de incisivă și împinge în prim plan condiția omenească pentru a ilustra traiectoria naturii terestre în curs de reabilitare. Îl întâlnim în special, în icoanele care s-au consolidat pe aspectul trecerii de la o natură inferioară la una superioară, pe reminiscentele nostalgice ale unei perisabilități obligată la a-și urma algoritmul devenirii sale pentru a accede la superioritatea ipostazei mântuite. Este o diegetică cu virtuți ini-

țiatice, care ne învață să ne asumăm benefic, condiția prezentă.

Astfel, regăsim **în fletus** în icoana Adormirii Maicii Domnului ca unul dintre gesturile apostolilor aduși în mod minunat din cele patru zări la catafalcul Sfintei Fecioare. Slujba de înmormântare, oficiată de către apostolii Petru și Pavel, este asistată de ceilalți, care își exteriorizează starea de spirit prin gesturile banale ale aceluiași ocazii pământești. Icoana Adormirii Maicii Domnului immortalizează derularea unui miracol hărăzit a deveni lumesc fără a se devitaliza. De aceea ea operează cu arhetipuri, pe care le propune ca soluții existențiale cu valoare soteriologică.

Puternică este legătura dintre terestru și extramundan și în cazul celor aflați **în lamentatio**. Frângându-și mâinile în urma traversării unei teribile încercări, a unei imense dureri acestia își suportă imperfecțiunea condiției prihănite ca pe o incintă carcerală, ca pe o evanescentă, torționară de tip procrustian. Astfel se întâmplă cu Maica Domnului în scena Răstignirii, în scena Plângerii, în cea a Îngropării ori în icoanele de tip Ahtârskii sau Mater Dolorosa cum mai este cunoscută așa-numita Maică a Plângerii, precum și cu unii din apostolii icoanei Adormirii Maicii Domnului. Pe toți, suferința îi acaparează și îi domină în așa măsură încât îi adoptă gesticulația specifică. Este stadiul în care spiritul se ascute, însușirile-i suprafirești devenind efective, active, transferând sensul dramelor ce se desfășoară în fața noastră către spațiul purității, perfecțiunii, al esențelor.

Atitudinea discursivă, retorică, numită **în alocuito** se referă la gestul celui ce își etalează opinia, încercând să o transforme în certitudine, convingere inatacabilă, străduindu-se să-și depășească stadiul incertitudi-

nii dubitative nefericite, contorsionante și să se amenajeze într-un receptacol al Sf. Duh, întotdeauna mângâietor, alinător.

Este o gesticulație des întâlnită în ciclurile iconografice, precum și în derularea sinaxarului caracteristic fiind personajele care predică, cuvântă sau discută.

Decurgând din alocuție în **suplicație** este gestul care se asociază convorbirii credinciosului cu divinitatea, o divinitate tăcută dar nu retracțilă, o divinitate mereu implicată salvific în demersul suplicantului. În felul acesta, devotul reușește să o cunoască, izbutind, în ultimă instanță, să coabiteze cu Ea, să participe la demersul ei ființial.

Este gestul rugăciunii, un gest frecvent întâlnit în majoritatea imaginilor reprezentând sfinți martiri sau cuvioși. De asemenea îl aflăm în scenele ciclurilor iconografice: ciclul cristic, ciclul marial, ciclul bapțial, ciclul Sf. Nicolae, ciclul Sf. Gheorghe etc.

De aceeași specie cu în suplicație, deci tot o rugăciune, este situația în **intercesio**. Aceasta este asimilabilă, cu predilecție, prezenței principalilor intercesori, intercesorilor prin excelență ai creștinismului: Maica Domnului și Sf. Ioan Botezătorul. Scena specifică mijlocirii în favoarea omeniilor în curs de recuperare este „Deisis“-ul (Rugăciunea). Iisus Hristos ca Mare Judecător este flancat de „Cea mai strălucitoare dintre sfinți“, prototipul sfințeniei, Maica Domnului (Theothokos) și de Sf. Ioan Botezătorul, ultimul profet și primul martir, de tăcerea ce întrerupează și de vocea care strigă în pustie, de Theothokos și de cel ce a recunoscut și arătat pe Mielul care a luat asupra Sa păcatele lumii, de Mireasa și de Prietenul Mirelui, cum mai sunt numiți cei doi campioni ai creștinismului.

De asemenea în **intercesio** apar și sfinții care susțin ofranda ctitorilor în tablourile votive ale iconografiei ce împodobește bisericile, intervenind, de astă dată, în sensul acceptării ei și, în consecință, a obținerii degrevării de resturile păcatului originar ce mai sunt resimțite și după episodul cristic, precum și a răscumpărării greșelilor personale.

Intercesia este, de fapt, o suplicație de un tip special, o suplicație pe tema optimizării relației om-Dumnezeu. Intercesorul are capacitatea de a transla între două lumi la fel de reale, dar aflate într-un clivaj dureros după sincopa insubordonării adamice. Într-un anume sens el anesteziază, face suportabilă conștientizarea căderii noastre, adică întemeiază debutul reabilitării.

Măinile încrucișate la piept sau mâna dusă la inimă sunt caracteristice atitudinii în **veneratio**. Dumnezeu acceptată, slăvită și devenită partener al unui dialog fundamental este, acum, venerată. Gestul sugerează abandonul voinței proprii în favoarea celei superioare, incomprehensibile în ordinea omenească a sacralului. Scenele de martirii sunt pline de astfel de secvențe, ele explicând într-un mod indirect performanța prodigioasă a muceniciei, apoi iconografia Bunei Vestiri redă „fiat“-ul Fecioarei („Iată roaba Domnului. Fie mie după cuvântul tău !“, (Luca 1, 38), de cele mai multe ori tot printr-o veneratio și este firesc să fie așa deoarece întreaga sfințenie veterotestamentară condensată în Fecioară se prezintă în fața unei divinități, care nu poate participa la intrarea în istorie a celei de a treia persoane a Treimii decât, dispunând de consimțământul omenesc liber, de acceptarea Mariei de a mijloci cu propriul trup evoluția veșniciei în temporalitate și a timpului în veșnicie. Întâmpinarea Domnului o află pe

Maica Domnului în aceeași ipostază asimilabilă, de altfel, și Intrării în Biserică a Maicii Domnului sau, câteodată, Botezului Domnului.

Cel aflat în veneratio este, deja, depozitar al harului divin, reușind să își depășească condiția pasageră și să acceadă la perfecțiune.

Această caracteristică este, potrivit Sf. Apostol Pavel, simptomatică tuturor celor care „n-avem în vedere cele ce se văd, dar cele ce nu se văd, fiindcă cele ce se văd sunt vremelnice pe când cele ce nu se văd sunt veșnice“. (a doua Epistolă către corinteni, cap. 4). Și tot Sf. Apostol Pavel ne atrage atenția în scrisoarea I-a către corinteni, în capitolul 13, că: „Acum vedem ca prin oglindă, în ghicitură...“, handicap pe care îl putem anihila doar renunțând la prezumțiile noastre veleități demiurgice.

Semn al deținerii Sf. Duh este, în iconografia ortodoxă, și reprezentarea personajelor în **submitio** așa-numita atitudine de orant, executând în fapt, gestul harismaticilor. Palmele sunt îndreptate spre privitor în virtutea perspectivei inverse **exersate** de iconografia bizantină, cu interiorul în față. Este un gest acroșabil Maicii Domnului cu Pruncul de tip Orantă, sau de tipul Vlaher-nitissa, cunoscut și sub numele de Znamenie (a Semnului), Maica Domnului a Încarnării, Marea Panaghie ori Platytera. Îl mai regăsim tot la Maica Domnului în episoadele Înălțării, și al Pogorării Sf. Duh (Glossolia, Rusallile), ca și în anumite portrete de sfinți (în special Cuvioasa Paraschiva).

Semn al transcendării unei imanențe coruptibile, gestul în **submitio** accentuează aspectul livrării integrale, a personajului avut în vedere, rațiunilor de sorginte divină, acesta având ocazia de a-și abandona ine-

vitabilul și lamentabilul eșec mascat de exercițiul voinței proprii.

Pe aceleași coordonate se înscrie și situarea în **proskyinesis**. Nu este un gest propriu zis, ci o atitudine ce angajează plenar, modificând întreaga ființă, aducând-o într-o stare amorfă din care reconstrucția purificatoare este nu numai dezirabilă ci și posibilă. În proskyinesis semnifică o atitudine de riguroasă influență răsăriteană, atitudine în care iconografia ortodoxă îi surprinde pe îngerii din Botezul Domnului, sau din icoanele împărătești ale Maicii Domnului cu Pruncul ori pe apostolii martori ai Schimbării la față a Mântuitorului (Petru, Ioan, Iacov). Se are în vedere exteriorizarea, vizualizarea metanoiei, a transformării înnoitoare. Devotul se smerește, dezbrăcându-se de veleitățile-i deliberative, interzicându-și judecățile electivă și participă la divinitate împlinind destinul real al omenescului — îndumnezeirea. Proskyneza reprezintă, fără îndoială, un exod către Dumnezeu, un exod ce deschide perspectivele iminente ale existenței de tip divin.

Având și o valoare expiatoare proskyneza rectifică alcătuirea labirintică a omului mănânat de inegale cucernicii, consolidând o luciditate soporifică ale cărui începuturi, libertatea obligată de atâtea ori la banalitate, acum, este în stare, a le instaura. Este acesta un pas ferm, suveran, prin ingeniozitatea simplității sale fervente, spre mântuire.

Gestul binecuvântării (în **benedictio**) indentifică momentul în care divinul comunică efectiv cu profanul, mediindu-i recuperarea. Și acesta este un soi de regresie spre primordii, dar din perspectiva comandamentelor genezice, care reiau, apoi, actul creației epurat de riscul eșecului, al păcatului. Defecțiunea adamică este, astfel, anulată, iar devenirii i

se propune o traiectorie redempțioasă întemeiată cristic. Atenția divină se concentrează pe privitor. Capacitatea acestui gest o au doar cei investiți în mod special : Iisus, sfinții ierarhi, mai rar Maica Domnului.

Binecuvântarea, înfăptuită cu mâna dreaptă sau cu ambele mâini în cazul lui Iisus Emanoil, are virtuți ontogenetice, reiterând, cum s-a spus, geneza ca urmare a unei ubicuități spațio-temporale. Cel asupra căruia se îndreaptă binecuvântarea este cuprins în articulațiile protectoare ale Logosului care zidește neconținut. Un cumul de soartă bună se produce în jurul său, armonizându-l cu universul pe care îl străbate de-a lungul existenței sale terestre.

Un gest aparte este cel al Maicii Domnului care îl arată, îl prezintă pe pruncul Iisus din brațele sale. Este vorba despre tipul iconografic Hodighitria (Îndrumătoarea), datorat harismei evanghelistului Luca, cel care îl zugrăvește pentru prima dată. Maica Domnului își ține Pruncul de partea stângă, indicându-l cu brațul drept. Ipostazele atitudinale ale acestei scheme reprezintă tot atâtea variante iconografice : Eleusa (Umilenie) — Milostiva Glikofilousa — Iubind cu dulceață, Surăzătoare, Episkepsis — A Conjurării, Zastupnița — Ocrotitoarea, Vzigranie — Maica Domnului jucându-se cu Pruncul, Vimatarissa — Fecioara în allocutio, Uteșenie (Mângâierea) — Maica Domnului sărutând mâna Pruncului, Aniketos — Neânvinsa.

În fond, Hodighitria reprezintă, la modul emblematic, Noua Lege, gestul îndrumării fiind omologabil celui al ghidării pe calea credinței creștine spre realizarea plenei împliniri omeneste — theosis-ul.

Fisurile subversive ale celor ce se văd asupra cărora atrăgea atenția Sf. Apostol Pavel în scrisoarea întâia

către corinteni sunt salvate de la evoluția spre superficiale efervescențe de suprafață, prin intervenția icoanei. Ea domesticește căderea postdenică, ajustează o temporalitate marcerantă, astfel încât să devină inofensivă.

În registrul sacerdotal icoana certifică certitudinile vizuale, abdicând de la orice vanitoasă astuție imagistică ce ar duce, inevitabil, la angoasante aporii cu pretenții salvifice. Ea atașează ochiului eternitatea ca pe o experiență personală care trebuie transgresată, cu necesitate, de cel ce aspiră la regăsirea autenticității primordiale, la escaladarea intimă, constructivă a perisabilității ce-l încorsetează irevocabil.

Icoana nu este un simplu prilej, element al unui înveliș de ritualisme, mai mult sau mai puțin sterile. Ea se eliberează de aparența devoțiunilor de circumstanță, ipocrite și lipsite de consistență, reușind să scoată din starea de vestigiu, timpuri și gesturi arhetipale, făcându-le tonifiante și perpetuu contemporane. Ca și întreaga imagistică iconică, gestică, în calitatea ei de sistem de semne, se definește drept un limbaj. Este un limbaj sacru, sacerdotal, care procedează nu mistagogic, ci comunică ritualic Absolutul relevant, oficiază nu inițiază în misterele sacre. Aici, precaritatea, inaugurând un parcurs anagogic face ca gestionarea eșecului să nu mai fie alienantă, nereușind să rămână în siajul eternității și debilitând la modul absolut în urma damnării cu care este penalizată.

Credinciosul este emancipat de sub tirania constatărilor și opțiunilor mai mult sau mai puțin contingente, evitând, în același timp, formalismul uscat al limbajelor profane. Conținutul evocator al gesturilor îndepărtează de o simplă, banală morfologie

grafică, de o simplă incantație, frizând sonorități cultice. De aceea gestică este standardizată, supusă unor exigențe aparte ce depășesc proteismul echivoc al terestrului. Ele nu se

manifestă introductiv, ci au forța unor mecanisme de fascinare purificatoare de ademenirea iluzoriului, rezidind, în fapt, fără odihnă, o lume doar astfel vizibilă, aici și acum.

Résumé

L'auteur effectue une analyse approfondie de la signification des gestes dans l'icône. La manière de peindre les figures structurantes de

la religion orthodoxe — Jésus Christ, la Sainte Vierge, la Saint-Esprit dénote une profonde connaissance des textes sacrés.